

M. PINTÉR TIBOR – P. MÁRKUS KATALIN

Pontos és érthető: Mai kanonikus bibliafordítások előszavainak nyelvészeti tanulságai

Bevezető gondolatok

Pontos és érthető: igaz ez a bibliafordítás általános kívánalmaira és igaz ez az irodalomtudományra is. Kállay G. Katalin és Fabiny Tibor több ponton is érintkező munkássága előtt tisztelegve az alábbi tanulmányban mutatjuk be a modern kori bibliafordítások előszavainak metanyelvi tartalmát. Pontos és érthető-e az, amit a bibliafordítók gondolnak a fordításról?

Az európai egyházi kultúra egyik (ha nem a) legfontosabb szakrális szövege a Szentírás. Az Európán kívüli kultúrkörben több mint kétezer éve történő események eredeti szövegei nem egyetlen nyelven íródtak: általánosságban elmondható, hogy az Ószövetség könyveit arámi és héber, az Újszövetség könyveit pedig görög nyelven írták (mégpedig valószínűleg nem formális, szakrális nyelvváltozaton, hanem – a korabeli más iratok és feliratok tanúsága szerint – egyfajta köznyelven, sőt az Újszövetség esetében egy szélesebb körben elterjedt koiné nyelvváltozaton). Az első hosszabb magyar nyelvű fordítások az európai előreformáció korában készültek (az ún. Huszita-biblia), az első teljes bibliafordításunk pedig 1590-re datálódik. A héber, görög és később latin nyelvű szövegek értelmezése a közép-európai hívők számára sokáig csupán az egyházi orális kultúrában élt, azonban az első magyar fordítások évszázadai után ma már sokféle magyar nyelvű bibliafordítás olvasható – eleget téve a nyelvi és értelmezésbeli különbségek sokszor nem éppen üdvözölt sokféleségének.¹ Az eltérő szerkezetű és lexikonú nyelvek közti fordítás kihívásai nem csupán a célnyelvi szöveg olvashatóságára vagy befogadhatóságára vannak hatással, hanem magára a forrásnyelvi szöveg értésére, értelmezésére is – erről tanúskodik az ún. Sapir–Whorf-hipotézis² vagy nyelvi relativizmus is, mely szerint ugyanazt a nyelven kívüli valóságot a különböző nyelvek sajátos, egymástól különböző fogalmi rendszerrel írják le. A magyar nyelv pedig éppenséggel különbözik a szakrális nyelveknek minősülő hébertől, görögtől, illetve a (későbbi korok által szakrálisnak minősített) latintól is. A nyelvi és értelmezésbeli különbségek ugyanúgy megjelennek a korai, mint a modern kori bibliafordításainkban.

A korai fordítások célja a 16. század erasmista-humanista törekvéseinek szellemében leginkább kettős célt szolgált: az egyik az irodalmi nyelv kialakítása, illetve

¹ Az értelmezés fontosságáról és pontosságáról lásd: KÓKAI-NAGY Viktor: „A fordítás mint bibliaértelmezés”. In M. Pintér Tibor (szerk.): *A bibliafordítás útjain*, Budapest, L'Harmattan Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2024, 54–69.

² Erről bővebben lásd Edward SAPIR: „A nyelvészet mint tudomány”. In Edward Sapir: *Az ember és a nyelv*, Budapest, Gondolat, 1971, 43–52.

megerősítése, a másik egyfajta felekezeti-vallási tevékenység volt. A fordítók nyelv-alkító tevékenységük mellett azonban egy másik fontos erasmista célt is követtek: a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját. Azaz, a fordítások nem csupán a nyelv belső változásának alakítását, megerősítését segítették elő, mivel a bibliafordítások művelődéstörténeti szereppel is bírtak. A prereformáció erasmista felfogásának eleget téve erasmista fordítóink (például Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János) konfesszionális tevékenysége híven követte az erasmusi *bibliaolvasás mindenkinek* gondolatát, amely esetükben a magyar nyelvre fordítás kihívását és a magyar nyelvű szövegek terjesztését hozta magával.

Korai bibliafordítóink tehát bizonyosan nyelvi és hermeneutikai téren is maradandót alkottak, ami korukban nívóumnak (sőt, éppen ezért akár üldözendőnek is) számított. Elindítottak egy folyamatot, a magyar nyelvű bibliafordítás folyamatát, amelynek köszönhetően a mai nyelvhasználók többféle magyar nyelvű fordítást is olvashatnak. A bibliafordítások párhuzamos olvasását lehetővé tevő egyik online tér éppen a Fabiny Tibor által megálmodott Egyesített Bibliaolvasó³ oldal, amely számos magyar és idegen nyelvű bibliafordítást tartalmaz. Azt sem szabadna azonban elfelejteni, hogy a fordítások pontosabb értelmezését az azokhoz írt előszavak is segítik. Ahogy Fabiny Tibor egyik írásában⁴ kiemeli, „[a]z előszót megfelelően kell megírni, hogy a címzettet megtanítsuk, bevezessük az olvasás művészetébe”.

Tanulmányunk célja, hogy a használatban lévő magyar nyelvű bibliafordítások előszavait átnézve megkíséreljük bemutatni a bibliafordítók metanyelvi tevékenységét – azt, hogyan vélekednek saját fordítói–nyelvészi munkájukról, hogy a kötetek előszavában miként értékelik önnön nyelvtudósi munkájukat. Az előszavak alapján összegezzük azokat a szerzői gondolatokat, amelyek a fordításra, nyelvhasználatra vonatkoznak: mindeközben tudatában vagyunk, hogy újabb és újabb olvasatok más és más gondolatokat hoznának elő. Az összegző tanulmány leginkább az általános nyelvészet oldaláról, esetleg filológiai szempontokat követve közelít a fordításokhoz, nem a modern fordítástudomány eszközkészletét használva tanulmányozza a szövegeket. A tanulmány egy tágabb kutatás része, csupán a 20. század néhány kanonikus fordításának előszavára fókuszál.

A bibliafordítások előszavának filológiai vagy nyelvészeti témájú kutatása nem újdonság a szakirodalomban, ugyanakkor érdemes figyelmet fordítani Christiane Nord a témában kissé egyedi hangvételű egyik tanulmányának bevezető alfejezetére.⁵ Ebben a *BibleGateway* oldal⁶ által 2016 februárjában felkínált 17 angol nyelvű előszó alapján fogalmaz meg téziseket. Tanulmányában megjegyzi, hogy a 20. századi

³ ebo.kre.hu

⁴ FABINY Tibor: „The Metaphorical World of the Sacred Word in the Prefaces of the English Bible: Translations from Tyndale to the King James Bible”. In Fabiny Tibor – Tóth Sára (eds.): *The King James Bible (1611–2011)*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2016, 14 (saját fordítás).

⁵ Christiane NORD: „Function + Loyalty: Theology Meets Skopos”. *Open Theology*, II, 2016/1, 568–569, doi.org/10.1515/opth-2016-0045

⁶ biblegateway.com

bibliafordítási elmélet és gyakorlat térnyerése ellenére az angol nyelvű bibliafordítások nagyon kevés információt tartalmaznak a fordítás nyelvészeti és nyelvi vetületeiről, illetve a fordítások céljáról, valamint a fordítási folyamat stratégiáiról. A Nord által megfogalmazott szubjektív hét pont közül – szubjektív módon – csupán az alábbi négyet emeljük ki:

- a) az előszavakban kevés információ található a fordítókról, munkásságukról, tapasztalatukról;
- b) nem említik a fordítástudományt, annak elméleti vagy gyakorlati kereteit, kivéve a formális és a dinamikus, funkcionális ekvivalencia létét;
- c) a parafrázisokkal kapcsolatos álláspont konfúz, nem egyértelmű, hogy az egyes fordítások hasznosnak vagy károsnak ítélik-e meg (csupán három fordítás előszava ír róla), illetve hogy milyen mértékben élnek vele;
- d) összefüggésben az előző ponttal: ugyanakkor az újabb fordítások hangsúlyozzák, hogy az emberek széles köre által érthető (a biblikus angolt mellőző) nyelvre és stílusra törekcszenek, miközben a megszólított közönséget általában tágan határozzák meg.

A fenti állítások természetesen nem széleskörű, a nyelvtudósoktól származó általános elméleti megfogalmazások, sokkal inkább azt hangsúlyozzák, hogy a fordítások sokszor nem előre meghatározott célok, keretek mentén készülnek. Mindezek mellett az is fontos tény, hogy a fordítástudomány eredményei vagy elméleti kérdéseinek fejtegetései nem tartoznak a bibliafordítások előszavaiba – mivel azok nem nyelvtudományi tanulmányok. Viszont rávilágítanak egy fontos kérdésre: ha a bibliafordítás a fordítástudomány egyik ága, akkor milyen mértékben várható el a fordítás metanyelvi részére történő reflektálás?

Az elemzésbe bevont bibliafordítások kiválasztása oppportunisztikus módon történt: pilotkutatás lévén csupán a könnyen hozzáférhető fordítások előszavait néztük meg, a későbbiekben más előszókkal is, illetve más szempontokat szem előtt tartva szándékozunk foglalkozni.

A tudománytörténetileg is fontos előszók átnézése, bemutatása talán rámutat a Christiane Nord által is felvetettek létre (valójában éppen azok nem létre, hiányára) a magyar bibliafordításokban, ugyanakkor akár a magyar nyelvterületre jellemző sajátosságokat is felfedhet: akár a standard nyelvváltozat nyílt propagálását vagy a teolinguisztikai szaknyelv használatának facilitálását.

Kecskeméthy (Csapó) István: Biblia, Kolozsvár, CE Koinónia Kiadó, 1931/2002

A 20. század bibliafordításait időrendi sorrendben tekintjük át, így elsőként a század első harmadában készült, de csak a 21. században megjelentetett protestáns fordítással foglalkozunk. Kecskeméthy István a 20. század első harmadában fordította le az Ó- és Újszövetséget, a 2002-ben megjelent bibliafordítása tulajdonképpen fordítói és revíziós munkásságának kompendiuma. Az ezredfordulón megje-

lentetett kötet a Szentírás mellett egy előszót (méltatás) és egy utószót (tanulmány Kecskeméthy István bibliafordításának kéziratáról) is tartalmaz: mindkét írás első sorban a szerzőt és munkásságát méltatja, illetve a záró tanulmány részleteket, szemelvényeket közöl a fordító kéziratban maradt fordításaiból. Egyik szöveg sem tartalmazza a fordítás folyamatának vagy a szöveg nyelvi vetületének bemutatását. A fordítás nyelvéről Visky Ferenc az előszóban annyit ír, hogy a fordítás „nyelvben, gondolkozásában izig-vérig evangéliumi és magyar”,⁷ azonban gondolatmenetéről pontosabb ismereteket nem közöl. A fordítást illető egyedüli nyelvi vonatkozás egy idézet Kecskeméthy 1931-ben megjelent írásából⁸ (*Református Szemle*), ahol Muzsnay László bírálatára válaszul kiemeli, hogy a fordítás tulajdonképpen Károli munkájának revíziója volt:⁹

A Károli szövegének a lehető megtartása kikötés volt. És én ennek becsületesen eleget is tettem. Károlit kivetkőztettem ugyan elavult ruhájából, de a lényegben leginkább csak ott tértem el tőle, ahol a Musnay által védett targumokkal¹⁰ elvileg és általában szakítottam.

Az előszó és a kötet végére illesztett tanulmány valóban nem szolgált sok információt Kecskeméthy István fordításáról, nyelvhasználatáról. Fontos azonban, hogy a bibliafordítás nyelvtudományi háttérét vizsgáló mai kutatások foglalkoznak a kérdéssel (bár ez nem változtat a tényen: az előszó valóban nem foglalkozik fordítás-tudományi vagy nyelvi kérdésekkel). A 2002-ben kiadott kötetre jellemző, hogy a tulajdonnevek esetében nem a kor protestáns átírási szokását tartotta követendőnek, hanem a héberre és görögre hasonlító változatot próbálta követni. A másik, hagyományoktól eltérő fordítói szokása, hogy a *pneuma* és *riáb* kifejezéseket nem léleknek, hanem *szellemek* fordítja (ugyanakkor a *szellem* mellett a *szél* és a *lebelet* is feltűnik).¹¹

Kecskeméthy fordításában sokkal inkább a dinamikus ekvivalencia módszereivel élt,¹² mintsem a formális vagy konkordáns fordítást eredményező eljárásokkal, korábban előrevetítve a 20. századi modernitást. Az élő nyelv felé fordulást, a fordítás költőiességét Bottyán János is kihangsúlyozza monográfiájában, mint írja, „[e] gyszerűsége, népiessége törekvés jellemzi, hogy a Biblia világos igazságait a hétköznapi görög nyelvről egyszerű, világos, a hétköznapi magyar nyelvhez közel álló eleven, fordulatos magyar nyelven közölje a mai olvasóval”.¹³ Ugyanakkor – ahogy

⁷ KECSKEMÉTHY (CSAPÓ) István: *Biblia*, Kolozsvár, CE Koinónia Kiadó, 2002, 7.

⁸ KECSKEMÉTHY István: „Reflexiók Dr. Muzsnay László bírálatára”. *Református Szemle*, 1931/22, 354–356.

⁹ KECSKEMÉTHY (CSAPÓ) István: *Biblia*, Kolozsvár, CE Koinónia Kiadó, 2002, 1583.

¹⁰ A targumok az Ószövetség (szóbeli, később írott) Palesztina és Babilónia területéről származó arámi nyelvű fordításai.

¹¹ BOGÁRDI SZABÓ István: „Kecskeméthy István bibliafordítása rendszeres teológiai szemmel”. *Lelkipásztor*, 78, 2003/1, 14.

¹² BOGÁRDI SZABÓ: i. m. 15.

¹³ BOTTYÁN JÁNOS: *A magyar Biblia évszázadai*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1982, 137.

Pecsuk Ottó megjegyzi¹⁴ – a kor fő Károli-fordítását, annak revízióját érintő archaikusságot sem tudta mindenhol levetkezni (Kecskeméthy István részt vett az 1908-as Károli-revízió munkálataiban, főként a revízió Ószövetséget érintő részében alkotott maradandót). Ez persze felfogható egyfajta stilisztikai elemnek is, azonban szemben Bogárdi Szabó Istvánnal, Pecsuk Ottó éppen a formális ekvivalencia elemeit emeli ki Kecskeméthy fordításában. Ahogy írja, „[a] formális vs. dinamikus fordítás dichotómiában inkább az első mellett teszi le a voksát, az értelmező jellegű fordítást nem vállalja fel, helyette lapszéli jegyzetekkel kívánja tisztázni a fordításban bizonytalanul hagyott részleteket”.¹⁵ A fordítóra jellemző, hogy a kor nagy hatású bibliafordítója, újítója, Czeglédy Sándor által elindított nyelvi modernizáció mintájára, hatására dolgozott.

Csia Lajos: A pusztá létnél többet: Az Új Testamentum, Palos Verdes Estates, CA (USA), Univerzális Bibliaiskola (World Bible School), 1978

Csia Lajos *Újszövetségének* előszava rövid, ugyanakkor lényegi információt is közöl a fordítás folyamatáról: megnevezi a forrásszöveget, illetve az idegenítő fordítási eljárásokat az alábbiakkal magyarázza:

E mű alapját az E. Nestle által összeállított, világszerte elismert és használt eredeti görög szöveg képezi. A görög szöveghez való értelemszerinti ragaszkodás hozta magával, hogy némely kifejezés szokatlanul és újszerűen hat, és ezáltal új elképzeléseket, fogalmakat ébreszt bennünk és így együttműködésre készítet.

Az előszóban megnevezett forrásszöveg mellett Csia fordításának fontos eleme a formahűség, az „értelemszerinti ragaszkodás”. Mivel a célnyelvi szöveg a görög forrásszöveg pontos, szó szerinti fordítására törekszik, az előszóban is megnevezett eljárással mintegy negyven évig fordított *Újszövetség* szövege kissé mesterkél¹⁶ lett, azonban a fordító célja (ahogy azt a nyúl farknyi előszóban meg is nevezi) az együttműködés, a magyar és a görög szövegek tanulmányozása (az eredeti, görög szöveg magyar fordításon keresztül történő megismerése, tanulmányozása). A fordításban sok új, a 20. század fordításaiban nem használatos szót alkot, vagy a már bevett ekvivalenst más jelentésben használja, ugyanakkor az előszó ezekről – sajnálatos módon – nem tesz részletesebb említést.

¹⁴ PECSUK OTTÓ: „»Nehéz igék« Kecskeméthy István bibliafordításában – a Revideált Új Fordítás (RÚF 2014) tükrében”. In Zsengellér József – Kodácsy Tamás – Ablonczy Balázs (szerk.): *Felelet a Mondolatra: Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 184.

¹⁵ PECSUK: i. m. 184.

¹⁶ vö. LANSTYÁK István: „Nyelvi problémák a bibliafordításban”. In Benő Attila – Fazakas Emese – Kádár Edit (szerk.): „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*, Kolozsvár, EME, 2013, 312.

Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján, *Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 1997*

A II. Vatikáni Zsinat új lehetőségeket biztosított a katolikus bibliafordítások számára. Az 1997-ben megjelent katolikus fordítás, az Ó- és Újszövetségi Szentírás a *Neovulgáta alapján* (KNV) keletkezéstörténetének fontos tudománytörténeti mozzanata, hogy a kor tudományos nézeteit alapul véve a Neovulgáta javításait (a teljes bibliafordítás 1979-ben jelent meg), értelmezéseit tartalmazza. A fordítás 17. századi alapszövegét a 20. századi Neovulgáta által tartalmazott módosítások szerint változtatták. A fordítás szövege is a Neovulgáta elveit követi, azaz ami az Ószövetségben héberül olvasható, azt a héberből, az Újszövetséget a Nestle–Aland görög szövegváltozatából, a többi pedig a Septuagintából fordították. Jelen tanulmány szempontjából fontos, hogy a kiadás rövidebb előszava és hosszabb utószava számos utalást tartalmaz a fordítás nyelvhasználatára, valamint a fordítás folyamatára.

A bibliafordítás egy oldalnyi előszava még nem foglalja közre a fordítás folyamatával, azonban örök érvényű alábbi kijelentése: „Minden fordítás egyben értelmezés is. Az új fordítások [...] érvényesítik az új idők, a megújuló emberi kultúrák igényeit [...]”. Fontos megjegyzés, hogy a fordítás „alkalmazkodik a mai magyar nyelvhez”. Ahogy Tarjányi Béla egyik tanulmányában írja, a fordítók igyekeztek a 20. század eleji Káldi-revizíó szövegét „a mai beszélt nyelvre átcsiszol[ni], meghagyva csodálatosan szép szókincsét”.¹⁷ Az utószói szerepű Székely János-tanulmány¹⁸ részletesebben kitér a fordítás nyelvi és elméleti kérdéseire. E záró írás részeként közölt „A Neovulgáta fordítási elvei” című alfejezet általános eligazítást ad a fordításba bevont forrásszövegekről, valamint a célnyelvi szöveg néhány nyelvi jellemzőjéről. A fordításban megőrizték a (már általánosan ismert, nem értelemzavaró) semitizmusokat, a kötőszók közül törekedtek az „és” és a „mert” használatára, illetve a nevek kapcsán „törekedtek az egyöntetűségre, előnyben részesítve a leghasználatosabb és a görög fordítást alapul vevő formákat”. A Káldi-fordítás „szép, veretes magyarsággal megírt” szövegén hermeneutikai okokon kívül akkor is változtattak, ha „a magyar nyelv időközbeni fejlődése ezt megkívánja.”¹⁹

¹⁷ TARJÁNYI Béla: „A Káldi-neovulgata bibliafordítás”. In Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs: Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 88.

¹⁸ SZÉKELY János: „A Káldi-Neovulgáta bibliafordítás (KNB)”. In *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, I–III. A tanulmány online változata az alábbi linken olvasható: <http://www.biblia-tarsulat.hu/docum/knb.htm>.

¹⁹ Mindhárom idézet: SZÉKELY: i. m. III.

Biblia (Egyszerű fordítás), Texas, World Bible Translation Center, 2012

A World Bible Translation Center által támogatott és Szöcs Zoltán, illetve munkatársai által fordított *Biblia (Egyszerű fordítás)* (EFO) nyelvhasználatában, fordítási megoldásaiban és célközönségének tekintetében eltér a tanulmányban tárgyalt magyar nyelvű kanonikus fordításoktól. A Károli- vagy Káldi-fordítástól független, nemzetközi támogatással és háttérmunkával készült – napjainkban egyre népszerűbb – indirekt fordítás a kevésbé művelt, a nem vallásos és a tizenéves csoportoknak készült.²⁰ A célcsoport megválasztása feltehetően befolyásolta a fordítás folyamatát, illetve a nyelvhasználatot egyaránt, ami a fordítást így a kanonizált magyar nyelvű fordításoktól eltérővé tette. A dominánsan angol közvetítő nyelv segítségével, a „hétköznapi nyelv eszközeivel”²¹ készült fordítás előszava a vizsgált előszavaktól eltérően többféle érdekességet, adatot tartalmaz a fordítás folyamatáról. Az előszó szerint olyan fordítást szerettek volna készíteni, amely a „XXI. század eleji magyar nyelven, pontosan és hűségesen kifejezi” a Szentírás szövegét, ugyanakkor „könnyen érthető, egyszerű és világos” marad.²² Az általunk vizsgált bibliafordítások előszavai közül az EFO-é tartalmazza a célnyelvi szövegre vonatkozó legtöbb adatot (talán mert a többivel ellentétben a fordítók nem írtak magyarázó vagy kiegészítő tanulmányokat). Az előszó számos nidai²³ gondolatot tartalmaz, többek között a fordítás hűségességének és pontosságának, valamint a jelentés célnyelvre történő átültetésének fontosságát. Az előszó szerint „a jó fordítás hatékonyan közvetíti az eredeti szöveg szerzőjének a gondolatait, szándékát és üzenetét”, mindezt a megfelelő nyelvi eszközök használatával. A hatékony közvetítés és a jó („hűséges”) fordítás feltétlenül a „megfelelő kifejezések alkalmazásával” érhető el, mivel a fordítók célja az eredeti szöveg üzenetének és értelmének a mai magyar nyelv eszközeivel, közérthető formában történő megfogalmazása.²⁴ A fordítás pontosságát nem a literális fordításban, sokkal inkább az eredeti szöveg által keltett hatás átvitelében és az eredeti gondolatokhoz való hűségességben látják. Az alábbi idézetben a nidai gondolatok fogalmazódnak meg:

²⁰ Szöcs Zoltán: „Az egyszerű fordítású (EFO) Biblia”. In Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengellér József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs: Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 169.

²¹ Szöcs: i. m. 169.

²² *Biblia (Egyszerű fordítás)*, Texas, World Bible Translation Center, 2012, V.

²³ Eugene A. Nida, a 20. századi bibliafordítás-elmélet talán legnagyobb hatású alakja, aki elméleti és gyakorlati munkáival megreformálta a modern kori bibliafordítást (a szociolingvisztikai ihletésű nidai fordításelméletéről lásd M. PINTÉR Tibor: „A szociolingvisztikától a funkcionalizmusig: Néhány gondolat a bibliafordítás elméleti keretének változásairól”. In Adorján Mária – Kovács Tímea (szerk.): *Egyházi szövegek fordítása és utószervezése: Fordításoktatás és könyvkiadás*, Budapest, L Harmattan Könyvkiadó, 48–50.

²⁴ *Biblia (Egyszerű fordítás)*, Texas, World Bible Translation Center, 2012, V.

A pontosságot azonban nem az eredeti nyelvtani formákhoz való merev ragaszkodásként értelmeztük, hanem az eredeti gondolatokhoz akartunk hűségesek maradni. [...] Igyekeztünk [...] egyszerű és természetes formába önteni az eredeti héber, illetve görög szöveg értelmét, hogy könnyen érthető legyen.²⁵

Az előszó vége tartalmazza a forrásnyelvi szövegeket, illetve a „jobb megértést” elősegítő néhány fordítási megoldást: például egy-egy szó fordításait, így az ószövetségi „JHVH” ekvivalenseként „néhány különleges előfordulást” leszámítva az „Örökkévaló”, illetve az ószövetségi „adonai” ekvivalenseként az „Úr” használatát, valamint, hogy a magyarázatok számára lábjegyzeteket alkalmaznak (EFO, vi).²⁶ Elmondható, hogy az EFO előszava leginkább a fordítás módjával, folyamatával foglalkozik (a hermeneutikai tartalmakat a „Bevezetés” tartalmazza²⁷), ebbe beletartozik az olvasóközönség (szociális) megnevezése, a nyelvhasználat mikéntje, valamint a „radikálisabb indirekt fordítás”²⁸ magyarázata. Talán a megcélzott olvasóközönség segítéseként, talán mivel a szerző a fordítás tulajdonságait nem publikálta külön tanulmányokban, a többi fordításhoz képest ez a kötet tartalmazza a legtöbb információt a fordítás folyamatáról.

Rózsa Huba (főszerk.): Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Budapest, Szent István Társulat, 2013

A Rózsa Huba főszerkesztése alatt készített *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (SZIT) 5. kiadása 2013-ban jelent meg, jelen kutatáshoz ennek előszavát használtuk. A magyar nyelvű modern katolikus bibliafordítások száma kevesebb a protestáns fordításokénál, mivel a nemzeti nyelvekre történő új katolikus bibliafordítások szükségességét csupán az 1962–1965 közötti II. Vatikáni Zsinat „legalizálta”. A Szent István Társulat magyar nyelvű fordításán ugyanakkor már az 1960-as, 1970-es években dolgoztak Gál József vezetésével,²⁹ amely végül 1973-ban jelent meg. Az 1973-ban megjelent fordítás a szocialista Magyarország „állami” vállalása volt, ahol a politikai vezetés szükségesnek érezte bizonyítani, hogy az egyház az akkori Magyarországon is tevékeny lehet.³⁰ A fordítás nyelvére, nyelvezetére olyannyira ügyeltek, hogy az elkészült magyar nyelvű fordítás lektorálására a kor kiemelkedő nyelvészét, Ruzsiczky Évát kérték fel. Ahogy az első kiadás előszavában Erdő Péter bíboros kiemeli, a fordí-

²⁵ *Biblia (Egyszerű fordítás)*, Texas, World Bible Translation Center, 2012, V.

²⁶ *Biblia (Egyszerű fordítás)*, Texas, World Bible Translation Center, 2012, VI.

²⁷ *Biblia (Egyszerű fordítás)*, Texas, World Bible Translation Center, 2012, VII–XII.

²⁸ LANSTYÁK István: „A magyar bibliafordítások jövőjéről (Gondolatok egy bibliafordítási kötet ürügyén)”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 18, 2016/2, 13.

²⁹ JELENITS István: „Katolikus bibliafordítás a második vatikáni zsinat után”. In Fabiny Tibor – Pecsuk Ottó – Zsengeller József (szerk.): *Felebarát vagy embertárs: Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*, Budapest, Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, 2014, 83.

³⁰ JELENITS: i. m. 84.

tók arra törekedtek, hogy az eredeti szöveg érthető, magyaros, jó hangzású legyen. Ez tulajdonképpen purista szemléletet jelentett, előnyben részesítve a magyar szavakat, szinonimákat, viszont lehetővé tette egy szabadabb (dinamikus elvek mentén végzett) fordítás elkészítését.

A 2013-as kiadásban olvasható „Előszó” és „Kiadó előszava” elsősorban a fordítás készítésének történeti, tudománytörténeti aspektusairól szól. Ezekben megnevezik a fordítás forrásait, valamint röviden bemutatják a fordítási munkálatokat és a revízió folyamatát. Jelen tanulmány fókuszába helyezett nyelvi, fordítástudományi tények bemutatása e kiadásnak sem célja, azonban néhány mondatban foglalkozik a fordítás nyelvi elemeivel. A nyelvhasználat szempontjából fontosnak tartják megjegyezni, hogy a fordítást a kor ismert nyelvésze, Ruzsiczky Éva lektorálta, aki

arra törekedett, hogy az eredeti szöveget érthetően, magyarosan és jó hangzással adja vissza, megszüntetve az idegenszerűnek érzett hebraizmusokat, és alkalmas magyar szinonimákkal helyettesítve a naturalista kifejezéseket.³¹

Egy bibliafordításnak természetesen nem célja a kiadás nyelvi finomságainak nyelvési pontossággal megfogalmazott leírása, néhány szemléltető példa azonban segíthet feloldani a fenti idézet homályát. Az „Előszó” végén feltüntetik, hogy a „nyelvezet gördülékenyebbé” vált. A „Kiadó előszava” némileg részletesebben foglalkozik a fordítás nyelvi-stilisztikai aspektusaival, amelyek az alábbiak voltak:

betűhibák javítása, az eredeti szövegnek megfelelőbb stilisztikai módosítások, illetve egyes bibliai nevek átírásában végrehajtott változtatások³²

A „Kiadó előszava” szerint a fordítást végző szakbizottság „nyelvezetében gördülékeny és korszerű, jól érthető fordítást”³³ készített.

Biblia: Revideált új fordítású,
Budapest, Kálvin Kiadó – Magyar Bibliatársulat, 2014

A magyar nyelvű kanonikus protestáns bibliafordítások szempontjából 2014 fontos év volt, mivel ekkor jelent meg a Magyar Bibliatársulat által gondozott revideált új fordítású Bibliája (RÚF). A Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága által írt „Előszó” leginkább a fordítás nyelvi vetületét emeli ki. A fordítás előkészületeinek leírása és a forrásszövegek megnevezése után az „Előszó” kitér a „nyelv folyamatos változása” miatt is szükséges változtatások elvégzésének fontosságára, majd valamivel részletesebben jelzi is azokat. Ilyenek a „»jó magyarságú« nyelvi megol-

³¹ RÓZSA Huba (főszerk.): *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 2013, 5.

³² RÓZSA: i. m. 7.

³³ RÓZSA: i. m. 7.

dások, [...] a korábbi fordítás idejemúlt vagy túlon túl időhöz kötött, értelemzavaró, következtelen vagy nehezen felolvasható megfogalmazásainak³⁴ javítása, illetve változtatások „azoknak a nehezen fordítható igehelyeknek a megfogalmazásán, amelyeknél az új fordítás önálló vagy a konszenzustól eltérő megoldási kísérleteit a bibliatudomány újabb eredményei nem igazolták.”³⁵

Fontos változás a tulajdonnevek írásának egységesebb kezelése (ebben követve az új fordítású Biblia névátírási gyakorlatát), a héber, a latin és a görög nevek átírásának következetesebb betartása – a latin eredetű nevek latinos formájú, a görög nevek eredeti görög formájának egyszerűsített fonetikus átírása. Fontos fordítási elv, hogy az „alapvető kulturális és történeti háttérre utaló jegyzetek számát az Ószövetségben növelt[é]k, az Újszövetségben csökkentett[é]k, ezáltal is kiegyensúlyozottá téve a fordítást”.³⁶

Magyarázatos Károli Biblia, *Budapest, Veritas Kiadó, 2001*

A Veritas Kiadó által 2001-ben megjelentetett *Magyarázatos Károli Biblia* „Előszó a magyar kiadáshoz” fejezetében leginkább könyvészeti és történelmi tények jelennek meg. A Protestáns Média Alapítvány megbízásából lefordított Biblia (*Újonnan revideált Károli-Biblia*) fordítási elveit veszi alapul – ez részben az előszóból is kiderül. Az előszó nem tér ki a fordítási vagy nyelvi sajátosságokra, csupán egyetlen nyelvi megoldást mutat be: a szellem (*pneuma*) és lélek (*pszüché*) feloldását úgy oldja meg, hogy mindkét forrásnyelvi szóra csupán a *szellem* ekvivalenst használja. Mint az előszó írja,

[e]z a választás a magyar nyelv sajátosságát tükrözi, alkalmazkodva az általánosan elfogadott keresztyén szóhasználathoz, és az adott szövegkörnyezethez. Úgy véljük, hogy a *pneuma* és *pszüché* szellem és lélekként történő mechanikus szétválasztása nem segítené a megértést, hanem legtöbb olvasónknak mesterkéltnek, idegenszerűnek ill. zavarónak hatna, tekintettel a hozzájuk fűződő hagyományos vagy éppen újszerű felfogáshoz, teológiai tartalmú magyarázathoz.³⁷

Újonnan revideált Károli-Biblia, *Budapest, Veritas Kiadó, 2019*

Az *Újonnan revideált Károli-Biblia* (ÚRK) 2019-ben kiadott példánya nem tartalmaz kiadói vagy szakmai előszót, annak tartalma az „Utószóba” került. Ebben több nyelvi és a fordítás folyamatára vonatkozó ismeret is szerepel. Fontos, hogy a Protestáns

³⁴ RÓZSA: i. m. 7.

³⁵ RÓZSA: i. m. 7.

³⁶ RÓZSA: i. m. 8.

³⁷ BARANYI József: „Előszó a magyar kiadáshoz”. In *Magyarázatos Károli Biblia*, Budapest, Veritas Kiadó, 2001, IX.

Média Alapítvány által végzett revízió alapjául az 1908-as Károli-revízió szolgált, a munkálatokban azonban húsznál is több magyar és idegen nyelvű (főként angol és német) fordítást vettek figyelembe (ugyanakkor az Újszövetség fordítása esetében nem a Textus Receptust, hanem a „Nestle-féle görög szöveg” akkori legújabb kiadását tartották szem előtt). Ahogy a kiadó írja, a munka fő célja a modernizálás volt, ugyanakkor igyekeztek

megőrizni és helyreállítani azt a jellegzetes ízt, amely veretessé tette Károli Gáspár több mint négyszáz éves fordítását³⁸

A fordítás modernizálása elsősorban a „mai nyelvhasználat” előnyben részesítését (régies szavak, kifejezések elhagyása, elavult igealakok kiigazítása) és az 1908-as revízió hibáinak kiküszöbölését jelentette. A fordítók további elvi célkitűzése volt, hogy a revízió alapjául szolgáló századeleji fordítást minél közelebb hozzák az olvasóhoz. Ahogy írják, az olvasónak „ráhangolódni”, nem „áthangolódni” kell a bibliafordítás során. A héber tulajdonnevek helyesírásakor megtartották a mai, modern átírási szabályokat, az esetlegesen eltérő héber írásváltozatok esetében a leggyakrabban előfordulót használták (ez tulajdonképpen a magánhangzók rövid-hosszú alakjának következetes használatát jelentette). Míg a 2001-es magyarázatos Bibliában a szellem és lélek ekvivalens helyett csupán a „szellem” volt használatos, itt – és ahogy az „Utószó” írja –

az eredeti szövegekben szereplő *rúab* (Ószövetség) és *pneuma* (Újszövetség) szó helyét – amennyiben „lélek” vagy „lelki” jelentésben szerepel – a fordításban Δ-gel jelöljük.³⁹

Ahogy az utószóban, valamint a kiadó oldalán⁴⁰ is olvasható, a szöveg átdolgozása leginkább a már elavult, régies igealakok módosítását, valamint a szöveg egyszerűsítését, olvashatóbbá tételét jelentette. Ezzel azonban nemcsak a szöveget, hanem a fordítás koncepcióját is megváltoztatták. Lanstyák István szerint⁴¹ az alapvetően direkt fordításra épülő Károli-családhoz képest az ÚRK sokkal inkább az indirekt fordítás irányába tolódott.

³⁸ „Utószó”. In Újonnan revideált Károli-Biblia, Budapest, Veritas Kiadó, 2019, o.n.

³⁹ „Utószó”. In Újonnan revideált Károli-Biblia, Budapest, Veritas Kiadó, 2019, o.n.

⁴⁰ karolibiblia.hu/a-reviziorol

⁴¹ LANSTYÁK István: „Meddig Károli a Károli? A Károli-féle bibliafordítás legújabb revíziójának relevanciaelméleti vizsgálatához”. In Benő Attila – Péntek János (szerk.): *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában. Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2*, Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, 2020, 166.

Simon Tamás László: Újszövetség, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2019

Simon Tamás László Újszövetség-fordítása nyelvileg és formailag is újítás volt.⁴² A kötet előszava elsősorban a fordítás(ok) hermeneutikai, krisztológiai és könyvészeti kérdéseivel foglalkozik. A történeti-teológiai rész végén két mondatban foglalja össze a fordítás tudományos krédóját:

A Szentírás, illetve Újszövetség-fordításokkal kapcsolatban, úgy tűnik, még mindig szívósan tartja magát az a vélemény, mely szerint bajosan fér össze a pontosság s az olvashatóság. A jelen kiadás kísérletet tesz arra, hogy megkérdőjelezze ennek a dilemmának az érvényét.⁴³

A fordítással, nyelvhasználattal kapcsolatban bővebb információt nem tartalmaz.

Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az 1908-as revízió szerint, a mai magyar helyesíráshoz igazítva, Budapest, Magyar Bibliatársulat, 2021

A „Károli 21”-ként is ismert, 2021-ben kiadott fordítás neve sokatmondó: *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az 1908-as revízió szerint, a mai magyar helyesíráshoz igazítva.* A Magyar Bibliatársulat által megjelentetett kötet

Az 1908-as Biblia szövegét megőrizve igyekszik azt a mai magyar helyesírás kívánalmainak megfelelően hűségesen közölni. A szöveget, fordítási megoldásokat, illetve a tulajdonneveket helyesírásukkal együtt érintetlenül hagytuk. [...] Csak ott változtattunk a helyesíráson, ahol az a mai szabályok szerint már egyértelműen hibásnak bizonyult. A ma már szinte egyáltalán nem használt régi magyar szavak jelentését jegyzetben adtuk meg, és elhagytuk a régi kiadásokban megszokott dőlt betűs jelölést. [...] A régies hangzású szakaszcímetek, amelyek természetesen nem részei az eredeti bibliai szövegnek, a mai szóhasználathoz igazodva újraírtuk.⁴⁴

⁴² A fordítás néhány nyelvi újítását érintő kritikát lásd Kocsis Imre: „Simon T. László Újszövetség-fordításának nyelvi újdonságai”. In Benyik György (szerk.): *A fordítástól a parafrázisig. 34. Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia*, Szeged, Szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferencia Alapítvány, 2024.

⁴³ SIMON Tamás László: *Újszövetség, Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság*, 2019, 27.

⁴⁴ *Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szentírás. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az 1908-as revízió szerint, a mai magyar helyesíráshoz igazítva*, Budapest, Magyar Bibliatársulat, 2021, 8.

A kiadás célja a talán leggyakrabban használt és talán legnagyobb presztízzsel rendelkező protestáns fordítás mai helyesírással történő átírása, a mai olvasó számára olvashatóbbá tétele. Az „Előszó” a magyar protestáns bibliafordítás 1908-as revíziójának történelmi bevezetője után röviden szól a nyelvi újításokról (lásd a fenti idézeteket), amelyek leginkább a helyesírást érintették (a kötet nyelvi lektora Szikszainé Nagy Irma volt), illetve a keresztthivatkozások változtatásáról.

Mit közölnek a modern fordítások előszavai?

A 20. század fordításaiban található előszók és utószók fókuszában a fordítás hátterének leírása, illetve a fordítás tudománytörténeti keretbe történő helyezése áll. Az átnézett fordítások előszavai rövidebbek a ma már nyelvtörténeti fordításoknak számító könyvek előszavainál.⁴⁵ Összességében elmondható, hogy a modern fordítások előszavaiban fellelhető nyelvi-nyelvészeti és fordításelméleti adatok közlését az alábbiak jellemzik (a zárójelekben olvasható szövegrészek a fordítások idézetei):

- *a fordítások fontosnak tartják jelezni a nyelvhasználat időbeli változásának követését, valamint az érthető, könnyen olvasható nyelvhasználat megemléztetését* (KNV: alkalmazkodik a mai magyar nyelvhez / szép, veretes magyarsággal megírt / magyar nyelv időközbeni fejlődése ezt megkívánja; EFO: XXI. század eleji magyar nyelven, pontosan és hűségesen kifejezi / könnyen érthető, egyszerű és világos; SZIT: arra törekedett, hogy az eredeti szöveget érthetően, magyarosan és jó hangzással adja vissza / nyelvezetében gördülékeny és korszerű, jól érthető fordítást; RÚF: jó magyarságú nyelvi megoldások; ÚRK: megőrizni és helyreállítani azt a jellegzetes ízt, amely veretessé tette Károli Gáspár több mint négyszáz éves fordítását; Károli21: Az 1908-as Biblia szövegét megőrizve igyekszik azt a mai magyar helyesírás kívánalmainak megfelelően hűségesen közölni. A szöveget, fordítási megoldásokat, illetve a tulajdonneveket helyesírásukkal együtt érintetlenül hagytuk);
- *a protestáns fordítások fontosnak tartják az 1908-as Károli-revizió nyelvi, fordítási értékeinek megőrzését, továbbvitelét* (KIF: A Károli szövegének a lehető megtartása kikötés volt);
- *a magyar nyelvű fordítások a könnyebb érthetőség céljából fontosnak tartják az értelmező fordítás dinamikus elveit, illetve az értelem kiemelését* (bár a Csia-féle fordítás éppen a forrásszöveget emeli ki; CSIA: görög szöveghez való értelemszerinti ragaszkodás; EFO: A pontosságot azonban nem az eredeti nyelvtani formákhoz való merev ragaszkodásként értelmeztük, hanem az eredeti gondolatokhoz akartunk hűségesek maradni / jobb megértést; RÚF: alapvető kulturális és történeti háttérre utaló jegyzetek számát az Ószövetségben növelt[é]k, az Újszövetségben csökkentett[é]k, ezáltal is kiegyensúlyozottá téve a fordítást);

⁴⁵ Ezekről bővebben M. PINTÉR Tibor: »„tízta, igaz Magyar szóual«: Néhány magyar nyelvű bibliafordítás előszavának elemzése». Megj. alatt.

- egyik – általunk átnézett – előszó sem foglalkozik fordítástechnikai, -elméleti kérdésekkel, azonban fontosnak tartják a forrásnyelvi szöveg érthetőségét, illetve néhány fordítás néhány tipikus lexikális példát közöl a fordításból (pl. STL: bajosan fér össze a pontosság s az olvashatóság).

További fontos tény, hogy ugyan az előszók nem foglalkoznak fordítástudományi kérdésekkel, a tudományos folyóiratokban, monográfiákban folyamatosan jelennek meg a fordításokkal foglalkozó tudományos írások. Azaz: egyrészt talán nincs is szükség a bibliafordítások előszavait tudományos (legyen szó nyelvtudományi vagy egzegetikai kérdésekről szóló) ismeretekkel terhelni, hiszen mit kezdene vele a laikus hívő olvasó. Abban igazat adhatunk Nordnak, hogy a (magyar nyelvű) bibliafordítások nem foglalkoznak fordítástudományi kérdésekkel – azonban kérdés, hogy egyáltalán mennyire fontos az általa jelöltek feltüntetése a Biblia előszavában. Mit érne el az olvasó, ha pontosabb információt kapna olyan tudományos tartalmakról, amelyeket nem ért vagy nem tud megfelelően (kontextus hiányában) értelmezni? Ám az is fontos, hogy a mai bibliafordítások mellett párhuzamosan él, jelen van egy olyan tudományos vita, szakirodalom, amely az érintett fordítások egzegetikai, fordítástudományi és nyelvi-nyelvészeti oldalával is foglalkozik mint olyan (tudományos szakirodalom), kifejezetten a tudományos közönségnek szánva. Azaz: a kérdésben jártasabb érdeklődő olvasók ma már értesülhetnek a Nord által hiányolt tudományos kérdések nagy részéről – persze, nem az előszóban, kikerülve a laikus nyelvhasználót, olvasót.

Rezümé

A Szentírást elsősorban az ihletett olvasók lapozgatják, kutatják. Az Írás azonban fontos kultúrtörténeti jelentőségű, deszakralizált szöveggé is olvasható, kutatható. Tanulmányunkban ezt erősítve mutatjuk be, hogy milyen nyelvi, nyelvészeti és fordításelméleti megközelítéseket tartalmaznak a 20–21. század magyar nyelvű bibliafordításainak előszavai, a kiadók és fordítók hogyan viszonyultak a magyar célnyelvi szövegek nyelvi és fordítástechnikai megoldásainak, problémáinak közléséhez: azt vizsgáljuk, hogy a fordítások előszava milyen típusú nyelvi információkat tartalmaz. Nem utolsó sorban arra is kísérletet teszünk, hogy alátámasszuk vagy megcáfoljuk Christiane Nord állítását, mely szerint a bibliafordítások előszavai nem foglalkoznak nyelvi, fordítástechnikai kérdésekkel.

Kulcsszavak: fordítástudomány, bibliafordítások, előszó, forráselemzés

Abstract

Accurate and understandable: Linguistic insights from the prefaces of modern canonical Bible translations

The Scripture is a text read and researched by inspired readers. However, Scripture can also be read and researched as an important cultural-historical, desacralized text. This study presents linguistic and translation-theoretical approaches to the prefaces of the Hungarian Bible translations prepared in the 20th and 21st centuries: how publishers and translators approached the communication of linguistic and translation solutions and problems of the Hungarian target language texts. Finally, the study also attempts to support or refute Christiane Nord's claim that the prefaces to the Bible translations do not deal with theoretical and practical linguistic issues.

Keywords: translation studies, Bible translations, prefaces, source analysis